

apliquei a orella, e axiña o que oín xioume o sangue. No seo da terra unhas desesperadas rabuñaban nas táboas. ¿Rabuñaban? Non sei, non sei. Alí preto había un sachó... Ía xa cara a el cando fíquei suspenso. Polo camiño que pasa a rentes do camposanto sentíanse pasadas e rumor de fala. Víña xente. Entonces si que sería absurda, tola, a miña presenza alí, daquelas horas e cun sachó na man.

¿Ía dicir que o deixara enterrar sabendo que estaba vivo?

E fuxín coa solapa subida, pegándome ós muros. A lúa era chea e os cans latricaban lonxe.

DE COMO SE CONDANOU O RAMIRES

O indiano agonizaba no seu leito, naquel leito en que o fonxe casulo, regalía dos pobres, fora substituído pola fina molura da lá ben castigada, en que os ferros, de novo esmaltados, lucían as máis ricas e fachendosas calcomanías. Enriba da cabeceira non abrira os seus brazos doridaos aquel Cristo doutroura, ó que nos días malos se endereitaran tantos pregos e olladas suplicantes. No seu sitio campaba un retrato de Ferrer, retrincado de non se sabe qué boletín de Catamarca.

¡Vinte anos por aquelas terras! Por aquelas terras en que tanto aprendera... ¡Aqueles si que eran xornais! ¡Aqueles si que eran ideas!

De volta xa na aldea, discutira longamente coas persoas de máis escola e de máis repinicos de sabencia, e fixera calar a todos. Cando el, ó rir, deixaba ver aquel dente de ouro no que toda a súa ousadía herética escintilaba, a xente, por un intre, caía nese extraño respeto

que sempre inspira o diaño. O crego, aquel velliño que xa tiña os latínos esquecidos, acabara resignándose a surtir boamente, ó tempo que lle petaba no lombo e marmulaba: Este Ramires... Este Ramires...

Soamente o sancristán (este é un fondo segredo) conseguira inquedar ó Ramires. Aquel home longo, enloitado, de face ambigua e loira, sempre cun velaño cheiro a incenso, cirios e osamentas, foi quen certou co dardo que ferise ó Ramires ben adentro, aínda que o pobre indiano, oíndoo, só mostrara, máis cortante, a herética surrisa do seu dente de ouro.

Na hora da morte —dixera o sancristán— moitos máis herexes e sabedores ca ti finaron pódose a ben con Noso Señor. E cos seus ollos abudados parecía estar vendo as ruinosas entrañas do pobre Ramires.

¡Vinte anos por aquelas terras! ¡Vinte anos de rexos traballos e circia vontade para desempeñar unhas leiras e traer unha morea de prata con que facer unha casa de balconetas! ¡Vinte anos, vinte! Se non arreo, con moi pequenas pausas —dúas... e dous nenos—, xa cando puido achegarse á súa terra con honra e sen débilos, e prometer á dona tornar axiña e para sempre. Non foi aínda tan axiña. ¡E veu despois tan enxoiro e variado!... Nun primeiro intre case que non o coñecera o fillo mozo que xa andaba nas quintas e veu con permiso, ledó, marcial e falador, feito un home, a se mostrar ó pai. Veu e marchou... Non se viron máis.

Si, cando por fin tornara en firme a aquel sosego montesío, cheo de fontes e paxaros, traía xa consigo as insignias da morte. Por iso as verbas do sancristán foran para el espácigas, afiadas; tal, ó caer do sol, un ventíño frío na soedade sinistra dunha gándara.

O indiano agonizaba no seu leito. Por unha banda a muller e os pequerrechos. Pola outra o crego velliño con estoira e roquete. Todos tiñan os ollos roxos de chorar. ¡O Ramires, o pobre Ramires, tan bo home e tan traballador, condanarase por non se confesar, por non facer unha cousa tan doada! ¿Que traballo lle custaba morrer a ben con Noso Señor? A disputa era asañada na súa mansedume.

Ande, ande, non lle custa ningún traballo... Dea exemplo ós pequerrechos... Deixe tranquila á súa dona... Non atraia sobre esta aldea en que naceu a ira de Deus, do Noso Señoríño. Ande, ande...

Non e non.

O Ramires era home que sabía manter ata o fin a súa idea. Día tiña de chegar no que a súa rebeldía fose venerada. A súa idea non sería nada se non saía ben daquela proba. Non e non.

Que o deixasen morrer tranquilo. Que non amargurasen os seus intres derradeiros. Que o deixasen da-las seus consellos e dispo-las súas cousas con enteira liberdade. Unha aperta da súa dona, un beixo dos pequerrechos na súa fronte marcada coas insignias dos longos traballos que en Catamarca fixera por eles, e nada máis. Que o deixasen morrer coa inxeleza das pombas, e se non lles gustaba a comparación, coa conformidade dos lobicáns.

E volta o crego coa súa prédica.

E outra vez a teima do moribundo, por intres con menos folgos.

E todos tiñan os ollos roxos de chorar.

Do corredor chegaba maino marmular de mulleriñas que agardaban...

Dentro do van, polos curtunchos ¿non había xente? Si, si, parece que había máis xente. ¿De onde saíra

aquel tenro chorar dun meniño, axiña atafegado quizais pola nai? Alguén entrou: chilaron os poltróns da porta embaixo. A boa hora... ¿En que curruncho do mundo cantou aquel galo? ¿Onde está ese galo? ¿Alí, de par do espello? O seu cacarexar vai devecendo, lonxe... Ai, si, que tolo, o galo non está alí, está lonxe, alá embaixo, no mellor galiñeiro da aldea, no galiñeiro do Ramires.

¿Que está aí a dicir?... ¡Déixese diso agora! E ande, ande... Non lle custa ningún traballo.

¿O que, o que? Ai si, o se pór a ben con Deus.

Deus... témera face, longas barbas de pedra arrebatada. ¡Como enruga o entrecello nas sombras! ¡Perdóeme, perdóeme, eu son un neno! Esfarelouse. Pero non, non era Deus, era aquel frade a quen de neno oíra falar do inferno dende o púlpito petando con carraxe no barandal. Moitos cirios había aquel día accesos na igrexa. Daquela aínda miraba debaixo do leito antes de se deitar para ver se o díaño estaba alí agachado.

¡Ou! Hai caras roxas nos currunchos, caras que ríncos dentes afiados. Son as caras dos díaños que avesullan o intre derradeiro para levaren ós condenados. ¡Son moitos, grandes, pequeniños!... Xiran, xiran todo arredor, nun remuíño cada vez máis estreito. Unxa turra dos cobertores cunha cara de rillote chea de veneno.

Ande, ande... non lle custa ningún traballo o se pór a ben con Deus...

O Ramires vai ceder. Deble coma un picariño está xa a punto de bica-la man ó crego ruzo e bondoso, e procura o brazo da súa dona, cheo dun antigo medo infantil que, na cara dun home, fixo tremar a todos. Con grandes ollos percorría o aire.

Foi entonces cando reparou nunha longa figura enloitada, enfesta a carón del, que parecía agardar algo. Nos ollos abuados do sancristán líanse aquelas verbas frías, afiadas. Na hora da morte moitos máis sabedores ca ti...

E de súpeto, aínda que o díaño do xesto rillote seguía a turrar polo cobertor, o indiano ergueu de novo a circia vontade herética:

—¡Non, e non!

A cara do defunto ficou branca, dura, emproada.

Os pequerrechos bicaron medonhentos aquela fronte, na que estaban marcadas as insignias dos vinte anos en Catamarca.